

СТАНОВЛЕННЯ КОНФЕСІЙНО-ПОЛІТИЧНИХ СОЮЗІВ НІМЕЦЬКИХ ПРАВИТЕЛІВ у 20–30-х рр. XVI ст.

У статті проаналізовано передумови утворення, цілі та результати діяльності політичних союзів, що діяли в Німеччині на початковому етапі лютеранської конфесіоналізації. Схарактеризовано суперечності, що існували між євангелічним та католицьким угрупованнями. Зроблено висновок щодо перетворення територіальної влади на суб'єкта конфесіоналізації, що закріпило її позиції як провідної сили в німецькому суспільстві.

Ключові слова: конфесіоналізація, Реформація, Німеччина, імператор, князь, Шмалькальденський союз.

Реформація XVI ст., яка розпочалася в німецькому суспільстві, мала низку наслідків у всіх сферах соціального життя. Не стала винятком і політична система. Участь німецьких князів і магістратів у реформаційному русі помітно вплинула на його результати, насамперед — у часи від завершення Селянської війни до укладання Аугсбурзького миру (1525–1555).

Зазначений період, що традиційно розглядається як «пізня Реформація», на нашу думку, так само доречно визначати як перший етап лютеранської конфесіоналізації. При вивченні конфесійно-політичних аспектів суспільного життя Німеччини раннього Нового часу дослідники найчастіше звертають увагу на утворення й діяльність Шмалькальденського союзу, який у 30–40-х рр. XVI ст. відіграв активну роль у політичній боротьбі в межах Священної Римської імперії. Однак, на нашу думку, виникнення Шмалькальденського союзу було зумовлене попередніми подіями суспільно-політичного розвитку територій Німеччини, які часто лишаються осторонь уваги істориків. Предметом нашої розвідки є передумови виникнення та особливості діяльності перших конфесійно-політичних союзів німецьких правителів.

Дослідники вважають, що на межі Нового часу німецька держава сформувалася саме на рівні територій, суверенітет яких реалізувався як реальна державна влада, хоча й підпорядкована владі імператора (оскільки дієвість цього суверенітету була значною мірою обмежена імперським законом, правами верховного правителя й вердиктами імперського суду)¹. У другій половині

* Сергій Каріков — кандидат історичних наук, доцент, Національний університет цивільного захисту України, karsan2002@mail.ru.

¹ Васильев В.И. История германского федерализма / В.И. Васильев // Новая и новейшая история. — 1998. — № 3. — С. 34–35.

XV — на початку XVI ст. зростав князівський абсолютизм, спричинивши гострі усобиці між князями. Останні обстоювали свої інтереси як поодинокі, так і через політичні союзи. Відносно згуртованим серед них був Швабський союз (1488–1534), створення якого було ініційоване з боку імператорської влади. До складу цього об'єднання входили низка імперських міст Швабії, рицарі ордену святого Георга, церковні прелати, графи й барони². Інші політичні союзи найчастіше існували протягом нетривалого часу, оскільки були створені для вирішення локальних питань.

За часів Реформації поділ князів на партії й угруповання здобув підґрунтя в релігійних розходженнях³. Розкол християнської церковної організації, який дослідники характеризують як визначальну рису конфесіоналізації⁴, виявив себе вже в першій половині 20-х рр. XVI ст. Відображенням цього стала вимога імперських станів щодо скликання німецького національного собору для вирішення церковних проблем, висунута в 1524 р.⁵ Її відкинення імператором Карлом V можна розглядати як вияв прагнення владних кіл імперії силоміць зберегти церковну єдність. Однак з поширенням євангелічних ідей серед широких верств німецького суспільства політика заборон ставала все менш ефективною. Поширення Реформації сприяло подальшій політичній структуризації німецького суспільства.

Після тривалих невдалих зусиль відстояти свою позицію на рейхстагах 1522–1524 рр. і придушити реформаційний рух католицькі князі спробували об'єднати свої зусилля шляхом створення контрреформаційного союзу. На конвенті в Регенсбурзі 26 червня — 5 липня 1524 р. ерцгерцог Фердинанд, герцог Георг Саксонський, архієпископ Зальцбурзький та інші правителі досягли рішення про узгоджені заходи проти Реформації, до яких належали: неухильне дотримання положень Вормського едикту, введення цензури на релігійні видання, заборона студентам своїх земель відвідувати Вітгенберзький університет⁶.

Унаслідок завершення Селянської війни 1524–1525 рр. і розгрому прибічників Томаса Мюнцера було серйозно послаблено радикальні течії Реформації в Німеччині. Водночас дещо посилювалися позиції поміркованого бюргерства, а найбільшою мірою — територіальних князівських угруповань. Місцеві прави-

² История Германии: учеб. пособие для студентов вузов / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. — Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. — Т. 1. — С. 189.

³ *Зайцева Т.И.* Специфика государственно-территориального развития Франции и Германии в начале раннего Нового времени (по материалам историографии) / Т.И. Зайцева // Вестник Томского государственного педагогического университета (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). — 2013. — Вып. 2 (130). — С. 162.

⁴ *Zeeden E.W.* Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe / E.W. Zeeden // Historische Zeitschrift. — 1958. — № 185. — S. 265.

⁵ *Mirow J.* Geschichte des Deutschen Volkes. Von der Anfängen bis zur Gegenwart / J. Mirow. — Gernsbach: Katz, 2004. — Bd. 2. — S. 348.

⁶ *Дятлов В.О.* Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття) / В.О. Дятлов. — Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2010. — С. 254.

телі, усунувши загрозу з боку повсталого селянства, змогли вдатися до нових заходів, пов'язаних з утвердженням власного впливу в соціально-політичних відносинах.

Такій активності представників територіальної влади сприяла зовнішньо-політична ситуація. Італійські війни, які вів імператор Карл V, зумовили його тривалу відсутність у Німеччині (з 1521 до 1530 рр.). Протягом цього часу виконувати роль центрального органу влади намагалося «Імператорське імперське управління», яке очолював спочатку пфальцграф Фрідріх, а згодом — брат імператора Фердинанд. Однак у діяльності цього органу знайшли вияв слабкості й недоліки, притаманні державному життю німецьких земель взагалі: невизначеність повноважень, недостатність виконавчої компетенції, абсентеїзм імперських чинів, які мали засідати в управлінні⁷.

За таких умов закономірно відбувалося зростання політичної активності територіальної влади. Зміцнення територіальних держав супроводжувалося посиленням реформаційних течій і, відповідно, утвердженням альянсу між територіальними князями та реформованими церквами. Тому в Німеччині тенденція до зміцнення територіальних князівств і послаблення універсалізму набула характеру конфесійно-політичного конфлікту⁸.

Активізація політичної діяльності територіальної правлячої верхівки німецького суспільства в середині 20-х рр. XVI ст. знайшла вияв в оформленні перших конфесійно-політичних союзів. Початок цьому процесу поклала зустріч католицьких князів Північної і Центральної Німеччини, які 19 липня 1525 р. уклали договір у Дессау. Його підписали герцог Георг Саксонський, архієпископ Альбрехт Майнцький, курфюрст Бранденбурзький Іоахім I, князі Еріх і Генріх Брауншвейзькі. Метою Дессауського союзу проголошувалося викорінення «лютерівської ересі» як джерела заколоту⁹.

У відповідь на цю акцію прокатолицьки налаштованих можновладців євангелічні князі створили власний союз. Його фундамент було закладено договором між саксонським курфюрстом Йоганном Стійким і гессенським ландграфом Філіпом. Переговори між ними, які було розпочато в листопаді 1525 р., завершилися угодою, укладеною в Готі в лютому 1526 р. Остаточне оформлення цього євангелічного союзу відбулося в Торгау 2 травня 1526 р.¹⁰ 12 червня 1526 р. було укладено Магдебурзьку угоду, внаслідок чого до союзу єванге-

⁷ Чуянов А.Ф. Рейхстаг и император Священной Римской империи германской нации в первой половине XVI в. / А.Ф. Чуянов // Германская история эпохи Реформации: исследования и документы: Межвузовский сборник научных трудов. — Вологда: ВГПИ, издательство «Русь», 1993. — С. 14–15.

⁸ Ивонин Ю.Е. Религиозно-политические аспекты отношений между Священной Римской империей и территориальными государствами Германии в XVI–XVIII вв. / Ю.Е. Ивонин // Религия и политика в Европе XVI–XX вв. — Смоленск: СГПУ, 1998. — С. 13.

⁹ Heussi K. Compendium der Kirchengeschichte / K. Heussi. — Tübingen: Mohr, 1988. — S. 295.

¹⁰ Brecht M. Martin Luther. Ordnung und Abgrenzung der Reformation. 1521–1532 / M. Brecht. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. — S. 341.

лічних територій приєдналися герцог Ернст Люнебурзький, герцог Філіп Грубенхагенський, герцог Генріх Мекленбурзький, а також князі Ангальтські і графи Мансфельдські, а також місто Магдебург. У вересні 1526 р. до Гота-Торгауського союзу долучився й герцог Альбрехт Пруський¹¹.

Як зазначає Г. Брендлер, князі, які уклали Гота-Торгауський союз, ризикували внаслідок своєї прореформаторської позиції зустріти противників в особі могутніх Габсбургів та імператора. Однак енергійний ландграф Філіп Гессенський першим оцінив Реформацію як шанс зміцнити власне панування. Подібні міркування, вочевидь, сприяли і його прагненню знайти порозуміння зі швейцарським реформатором Ульріхом Цвінглі, що мало забезпечити підтримку з боку швейцарських ландскнехтів — досвідчених найманців. Курфюрсту Йоганну ж доводилося рахуватися з тим, що саксонський герцог, ревний католик Георг Бородатий може скористатися ситуацією війни з Габсбургами, щоб здійснити напад на курфюршество Саксонське з тилу¹². Відповідно саме Філіп Гессенський став ініціатором консолідації євангелічного угруповання.

Створення перших конфесійно-політичних союзів, яке передбачало можливість звернення кожного з учасників по допомогу до партнерів на випадок збройного конфлікту, що зачіпає його інтереси, може бути визначене як початок протистояння в середовищі правлячої верхівки німецького суспільства. Поляризація сил засвідчила, що німецькі можновладці в середині 20-х рр. XVI ст. почали розглядати Реформацію як важливий складник суспільно-політичного життя, оцінюючи її згідно зі своїми переконаннями. Для католицьких князів вона поставала чинником дестабілізації, тоді як прибічники євангелізму (на той час досить нечисленні) убачали в реформаційному русі перспективний засіб впливу на існуючу систему державного управління відповідно до своїх інтересів.

На Першому Шпеерському рейхстазі 1526 р. князі, що висловили підтримку Реформації, вперше постали як єдина сила. Рішення рейхстагу, яким було передбачено можливість князів діяти щодо рішення Вормського рейхстагу 1521 р. «так, щоб кожен міг нести відповідальність перед Богом і імператорською величністю»¹³, забезпечило право імперських станів самостійно розв'язувати релігійні суперечності¹⁴. Тим самим імператорська влада фактично визнала свою нездатність вирішити релігійне питання в загальнонімецькому масштабі¹⁵.

¹¹ *Steinmetz M.* Deutschland von 1476 bis 1648 (Von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Westfälischen Frieden) / M. Steinmetz. — Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965. — S. 179.

¹² *Брендлер Г.* Мартин Лютер: Теология и революция / Г. Брендлер. — М.; СПб.: Университетская книга, 2000. — С. 271–272.

¹³ Reichstag von Speyer 1526 / R.A. Müller [Hg.] // Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. — Stuttgart: Reclam, 2001. — Bd. 3. — S. 348.

¹⁴ *Rabe H.* Reich und Glaubensspaltung. Deutschland 1500–1600 / H. Rabe. — Frankfurt a/M: Gutenberg, 1989. — S. 211.

¹⁵ *Голубкин Ю.А.* После бури (Что предопределило позицию Лютера в 1526–1529 гг.?) / Ю.А. Голубкин // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — 2000. — № 485: Історія. — Вип. 32. — С. 51.

Укладання перших конфесійно-політичних союзів вплинуло на євангелічний рух у територіях Німеччини, надавши йому підтримку «згори». У 1526 р. ландграф Філіп Гессенський здійснив Реформацію у своїх володіннях. При цьому учасники Хомберзького синоду, на якому було ухвалено запровадження євангелічного богослужіння в Гессені, відкинули ідею автономії общин у релігійних питаннях і підтримали саксонську модель регулювання світською владою церковного життя¹⁶. Таким чином, німецькі територіальні правителі виявили бажання не просто підтримувати євангелічний рух, а насамперед скеровувати його відповідно до власних цілей.

Надалі взаємодія між учасниками євангелічного угруповання поступово зміцнилася. У 1529 р. на Другому Шпеєрському рейхстазі Карл V знову висунув вимогу неухильного дотримання Вормського едикта, яку підтримала прокатолицька більшість. У відповідь прибічники Реформації (5 князів і 14 міст) склали «Протестацію», наголосивши, що рішення Першого Шпеєрського рейхстагу 1526 р., ухвалене одностайно, не може бути скасоване¹⁷. Основну роль у цій ініціативі відіграли канцлер Грегор Брюк, який представляв інтереси саксонського курфюрста, ландграф Філіп Гессенський і страсбурзький радник Якоб Штурм; вони очолили євангелічне угруповання, забезпечивши його активність в усіх трьох куріях рейхстагу¹⁸. Прохання протестантів щодо скликання загального собору для розгляду суперечливих питань віри і церковного життя не було задоволене¹⁹. Отже, наслідком Другого Шпеєрського рейхстагу стало остаточне розмежування євангелічного та католицького угруповань.

Внаслідок загострення політичної ситуації протестантам необхідно було зберігати політичну єдність і шукати союзників²⁰. Запрошення на рейхстаг в Аугсбурзі, що розпочався у травні 1530 р., дало євангелічним силам сподівання на імперсько-правове визнання реформаційного руху. Однак це було можливим лише в тому випадку, якби протестантами було доведене визнання спільних засад християнської віри, а також необхідність церковних реформ через пануючі зловживання²¹. Виявом єдності протестантських сил стало підписання ними підготовленого Філіпом Меланхтоном «Аугсбурзького віросповідання» в червні 1530 р., яке систематизувало ідейні засади євангелічного віровчення, тим самим

¹⁶ *Klueting H.* Die Konfessionelle Zeitalter. 1525–1648 / H. Klueting. — Stuttgart: Ulmer, 1989. — S. 153.

¹⁷ Reichstag von Speyer 1529 / R.A. Müller [Hg.] // Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. — Stuttgart: Reclam, 2001. — Bd. 3. — S. 349–354.

¹⁸ *Fabian E.* Die Entstehung des Schmalkaldischen Bundes und seiner Verfassung 1529–1531/33 / E. Fabian. — Tübingen: Böhlze, 1956. — S. 128.

¹⁹ *Гассманн Г.* Введение. Аугсбургское вероисповедание в 1530 году и сегодня / Г. Гассманн // Die Augsburger Konfession. Аугсбургское вероисповедание. — Эрланген: Мартин Лютер, 1988. — С. 25.

²⁰ *Брендлер Г.* Мартин Лютер: Теология и революция / Г. Брендлер. — М.; СПб.: Университетская книга, 2000. — С. 273.

²¹ *Гассманн Г.* Введение. Аугсбургское вероисповедание в 1530 году и сегодня / Г. Гассманн // Die Augsburger Konfession. Аугсбургское вероисповедание. — Эрланген: Мартин Лютер, 1988. — С. 25.

фактично конституювавши його як конфесію, що мала принципові відмінності від католицизму.

Загроза насильницької рекатолїзації з боку Габсбургів залишалася досить реальною, тому в 1531 р. протестантські князі й міста уклали Шмалькальденський союз, що мав обороняти досягнення Реформації. Протестанти увійшли в блок із французьким королем²². Карл V, враховуючи несприятливу для Габсбургів зовнішньополітичну ситуацію, у 1532 р. погодився на укладання Нюрнберзького релігійного миру, яким формально було визнане існування Шмалькальденського союзу. Надалі відбулося створення військової організації сил цієї організації: у 1537 р. у Кобурзі було ухвалено військовий статут Шмалькальденського союзу²³. Для здобуття зовнішньополітичної підтримки було розпочато переговори з Англією й укладено угоду з Данією (1538)²⁴.

Таким чином, з середини 20-х рр. XVI ст. територіальна влада Німеччини починає виявляти себе як активного учасника реформаційного руху. Її представники не лише відгукуються на дії нижчих та середніх верств суспільства (подібно до політики саксонського курфюрста Фрідріха Мудрого в період віттенберзьких виступів 1521–1522 рр.) або органів імперського правління, але й висувають власні цілі. Прагнення очолити реформаційні виступи або викоринити їх у власних володіннях розмежовує територіальних правителів, водночас зумовлюючи політичну консолідацію євангелічного та католицького угруповань, що постають колективними суб'єктами конфесіоналізації.

Структуризація політичних сил, яка була закріплена укладанням Шмалькальденського союзу, безпосередньо вплинула на подальший перебіг подій євангелічного руху в Німеччині в середині — другій половині XVI ст. Приналежність німецьких правителів до того або іншого угруповання виявила себе як у збройних конфліктах доби пізньої Реформації (Шмалькальденська війна 1546–1547 рр., «князівська війна» 1552 р.), так і в поступовому досягненні компромісу між противниками, наслідком чого стало укладання Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. З його ухваленням процес лютеранської конфесіоналізації в німецьких землях здобув юридичне підґрунтя, що певним чином вплинуло на подальшу політику територіальних правителів як провідної сили суспільства. Утвердивши фактично необмежене панування у своїх володіннях, вони отримали змогу перейти від пошуку союзників за критерієм військової підтримки до використання інших засобів, зорієнтованих на зростання власної політичної могутності, зокрема — до укладання династичних шлюбів. Перспективами подальшого дослідження є характеристика регіональних особливостей політики провідних князівських домів Німеччини у другій половині XVI ст.

²² *Зайцева Т.И.* Специфика государственно-территориального развития Франции и Германии в начале раннего Нового времени (по материалам историографии) / Т.И. Зайцева // Вестник Томского государственного педагогического университета (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). — 2013. — Вып. 2 (130). — С. 163.

²³ *Fabian E.* Die Entstehung des Schmalkaldischen Bundes und seiner Verfassung 1529–1531/33 / E. Fabian. — Tübingen: Böhlze, 1956. — S. 133.

²⁴ История Германии: учеб. пособие для студентов вузов / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. — Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. — Т. 1. — С. 233.

СТАНОВЛЕНИЕ КОНФЕССИОНАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ СОЮЗОВ НЕМЕЦКИХ ПРАВИТЕЛЕЙ в 20–30-х гг. XVI в.

Сергей Кариков (кандидат исторических наук, доцент, Национальный университет гражданской защиты Украины, karsan2002@mail.ru)

В статье проанализированы предпосылки образования, цели и результаты деятельности политических союзов, действовавших в Германии на начальном этапе лютеранской конфессионализации. Охарактеризованы противоречия, существовавшие между евангелической и католической группировками. Сделан вывод относительно превращения территориальной власти в субъекта конфессионализации, закрепившего ее позиции в качестве ведущей силы в немецком обществе.

Ключевые слова: *конфессионализация, Реформация, Германия, император, князь, Шмалькальденский союз.*

FORMATION OF CONFESSIONAL-POLITICAL UNIONS OF GERMAN RULERS IN 20-30th OF THE XVIth CENTURY

Sergiy Karikov (Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, National University of Civil Defence of Ukraine, karsan2002@mail.ru)

In the article preconditions of origin, aims and results of activity of political unions in Germany on the first stage of Lutheran confessionalization are analysed. The contrarities between evangelical and catholic groups are described. The conclusion about transformation of territorial power into the subject of confessionalization and strengthening of its positions as leading force in German society is drawn.

Keywords: *confessionalization, Reformation, Germany, emperor, prince, Schmalkaldic League.*